

Het gebruik van ethologische gedragsmetingen bij de diagnostiek van sociale deprivatie

door G. de Jonge, H. Dienske en
J. A. R. Sanders-Woudstra

Inleiding

Iemand die een uitspraak doet over het gedrag van kinderen zal in de beoordeling doorgaans kwantitatieve bewoordingen kiezen, zoals: weinig persoonsgericht, zeer initiatiefrijk of heel passief. Deze uitspraken zijn natuurlijk gebaseerd op ervaringskennis. Het afschatten van hoeveelheden gebeurt in eerste instantie intuïtief. Het is vaak moeilijk precies en concreet te zeggen waarop de conclusie gebaseerd is. Verschillende personen zullen daardoor niet steeds dezelfde mening over de aard van de problemen van een kind hebben.

In alle takken van empirische wetenschap hebben metingen geleid tot een grotere betrouwbaarheid en nauwkeurigheid. Psychologische eigenschappen zijn echter zo rijk en subtiel dat ze moeilijk gevangen kunnen worden met een meetsysteem. Het meten van gedrag van kinderen daarentegen is zeker mogelijk (Hutt en Hutt, 1970; Blurton Jones, 1972; Dienske, 1977). Natuurlijk moet een keuze worden gemaakt en bestrijken ook gedragsmetingen slechts een deel van de voor de beoordeling relevant geachte eigenschappen. In dit artikel zal aan de hand van voorbeelden worden uiteengezet hoe gedragseigenschappen kunnen worden gemeten en hoe deze metingen gebruikt kunnen worden bij de diagnostiek.

De keuze van gedragsmaten

Waar we op moeten letten wordt in sterke mate bepaald door de manier waarop het kind wordt onderzocht. Het psychiatrisch onderzoek door een der auteurs (S-W), waarop de gegevens in dit artikel gebaseerd zijn, duurt ongeveer 50 minuten. De kinderen moeten na een inleidend

Schrijvers zijn resp. ethologen bij het Primatencentrum TNO, Lange Kleiweg 151, Postbus 5815, 2280 HV Rijswijk (1 en 2) en hoogleraar kinderpsychiatrie, Erasmus Universiteit, Sophia Kinderziekenhuis, Rotterdam (3).

gesprek een aantal taken verrichten: een tekening maken, een leeftijdsadequate puzzel oplossen, een poppenkastspel opvoeren, ballen en hinklen. Daarna mag het kind zelf speelgoed kiezen. Tijdens het onderzoek vindt een gesprek plaats waarin veel standaardvragen zijn opgenomen. Het onderzoek is gestandaardiseerd maar wordt wel aan het individuele kind aangepast. Er wordt naar gestreefd het kind zich op zijn gemak te laten voelen. Dit brengt soms met zich mee dat niet alle taken worden uitgevoerd; daartegenover staat dat vermeden wordt dat de kinderen extreem koppig, boos of angstig worden.

Dit psychiatrisch onderzoek levert enkele typen informatie op. (a) Gespreksinformatie, zoals de gang van zaken op school en thuis, de mening over ouders en kinderen en eventueel ook de problemen rond het kind. Het is niet nodig al deze informatie te meten; uiteraard wel om er kennis van te hebben. (b) Specifieke vaardigheden zoals kleurkennis, een poppetje tekenen, correct puzzelen en getaloverzicht. Deze kunnen zonder meten bepaald worden. (c) Eigenschappen die moeten worden gebaseerd op een hoeveelheid gebeurtenissen. De mate van spraakzaamheid dient als voorbeeld. Om deze kwantitatief te benaderen moet over langere periode bepaald worden hoeveel er gepraat wordt; is dat veel dan kan men zeggen dat iemand spraakzaam was.

In dit artikel zullen we ons bezighouden met de eigenschappen van type c, welke via meting kunnen worden bepaald. Er zijn veel eigenschappen die men baseert op een aantal verschillende fenomenen. Dit geldt bijvoorbeeld voor initiatiefrijksdom, gerichtheid op de onderzoeker, responsiviteit en activiteit. Deze conceptuele eigenschappen kunnen niet rechtstreeks kwantitatief benaderd worden maar er moeten componenten worden gezocht waaruit men eigenschappen opbouwt. We meten gedragselementen welke, na combinatie van gegevens, een uitspraak met betrekking tot de conceptuele eigenschappen mogelijk maken. Om deze elementen snel en nauwkeurig vast te leggen is gebruik gemaakt van twee toetsenborden waarmee de begin- en eindtijden van ongeveer 60 verschillende gedragselementen worden geregistreerd. Door elke keer als een gedrag begint een toets in te drukken en de toets weer los te laten als het gedrag stopt kunnen we via een computer uitrekenen hoe vaak en hoe lang dit gedaan is.

De onderzochte kinderen

Veel maten die tijdens het onderzoek zijn bepaald betreffen de interactie tussen de onderzoeker en het kind. Om het gebruik van gedragsmaten te illustreren is uit de 150 kinderen die zijn geobserveerd een selectie gemaakt van kinderen waarvan afwijkingen in de sociale interactie te verwachten zijn. De kans op afwijkingen lijkt groot bij kinderen die tijdens de vroege jeugd tekorten hebben doorgemaakt, ten gevolge van b.v. een kindertehuishistorie, wisselingen van vertrouwenspersonen of het ontbreken hiervan, oppervlakkige of inconsistente

te aandacht en soms zelfs mishandeling. We zullen deze groep van kinderen aanduiden als gedepriveerde kinderen. Met deze term wordt niet gesuggereerd dat in al de gevallen de ouders of de verzorgers te kort zijn geschoten. Er zijn ook kinderen die zich zo gedragen dat ze zelf de kans op deprivatie vergroten. Kinderen met complicerende problematiek, zoals autisme en debiliteit, zijn hier buiten beschouwing gelaten. Aldus zijn 61 kinderen van 1,5 tot 12 jaar geselecteerd die blijkens de anamnese gedepriveerd waren. Deze worden vergeleken met 41 controlekinderen uit dezelfde leeftijdsgroep die hoofdzakelijk afkomstig zijn van lagere en kleuterscholen in Rotterdam of elders.

De te verwachten verschijnselen

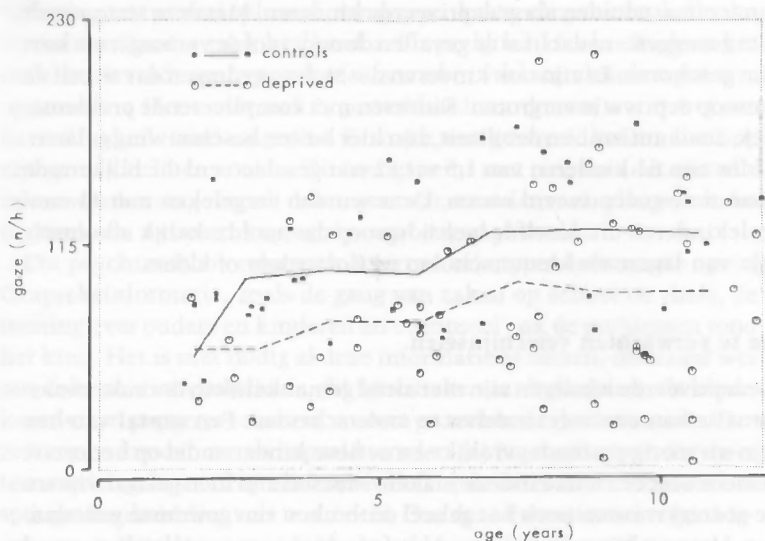
Gedepriveerde kinderen zijn niet altijd gemakkelijk in de onderzoekssituatie van controlekinderen te onderscheiden. Een aantal van hen zijn uitvoerig pratende, vrolijke en actieve kinderen die op het eerste gezicht best een leuke indruk maken. Meestal ziet men geen afwijkende gedragsvormen noch het geheel ontbreken van gewenste gedragingen. Het gaat bijna altijd om te veel of te weinig van op zichzelf normaal uitzijnde handelingen. De ervaring van de onderzoekende psychiater (S-W) is dat afwijkingen zijn te verwachten in die gedragselementen waarmee sociaal contact of persoonsgerichtheid gedemonstreerd worden. Dit zijn bijvoorbeeld aankijken, letten op de bezigheden van de ander, het antwoord geven op de gestelde vragen, het inwilligen van verzoeken, het laten zien van dingen waar het mee bezig is (tonen), het wijzen naar voorwerpen of deze aan de onderzoekster geven en het praten over mensen. Ook, maar dat geldt alleen voor kleinere kinderen, door bij haar op schoot te gaan zitten of anderszins lichaamscontact te maken. Andere gedragingen zijn minder eenduidig als persoonsgericht te interpreteren, zoals spontaan spreken omdat dit niet op de onderzoekster gericht hoeft te zijn; kinderen kunnen voortdurend babbelen zonder dat ze zich af lijken te vragen of de ander wel luistert.

Resultaten van gedragsmetingen

Er zal geen onderscheid worden gemaakt tussen jongens en meisjes. De maten die gebruikt zijn hebben geen belangrijk sekseverschil opgeleverd. Wel is het zo dat in onze steekproef meer jongens voorkomen (45 van de 61) dan meisjes, hetgeen overeenstemt met bevindingen van anderen.

De nu volgende figuren tonen van elk kind de gemeten waarden van enkele gedragselementen. Figuur 1 laat zien hoe vaak de 41 controlekinderen (zwart) en de 61 gedepriveerde kinderen (open symbolen) naar het gezicht van de onderzoekster keken. Op de horizontale as staat de leeftijd, op de verticale as hoe vaak het kind aangekeken heeft. De lijnen gaan door de gemiddelden van zeven leeftijdsklassen. De getrok-

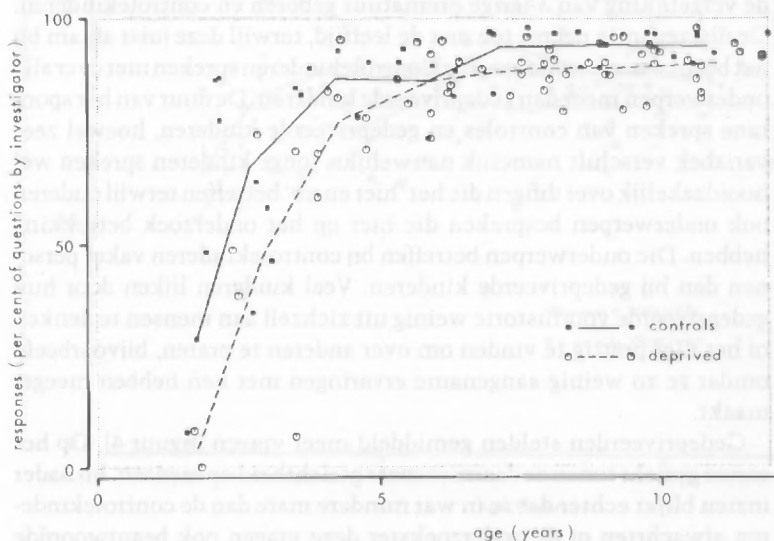
Figuur 1: Aankijken (aantal per uur)

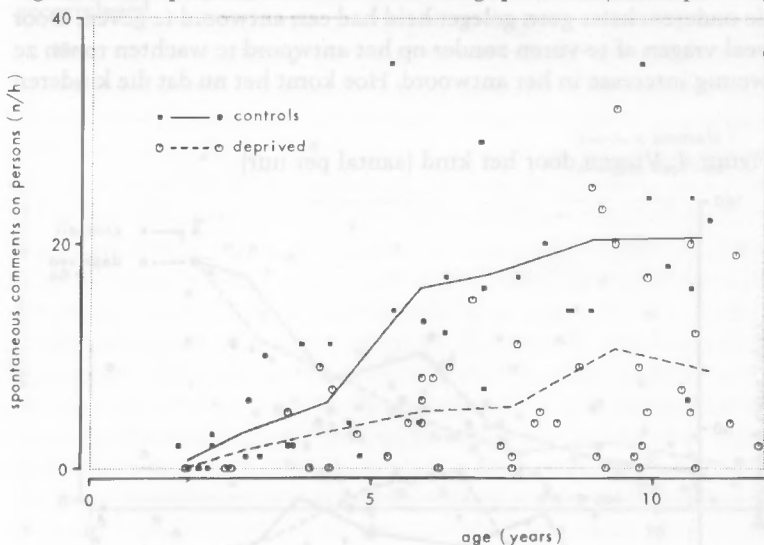
ken lijn geeft de gemiddelden voor controles, de onderbroken lijn die voor gedepriveerde kinderen. We zien dat aankijken licht toeneemt met de leeftijd. Er is een grote variatie tussen de kinderen zowel binnen de probleemkinderen als binnen de controlekinderen. De controlekinderen keken op elke leeftijd gemiddeld vaker aan dan de gedepriveerde kinderen. Hoewel de overlap groot is liggen de waarden van 28% van de gedepriveerde kinderen lager dan de waarde van het laagst scorende controlekind van vergelijkbare leeftijd. Deprivatie gaat dus samen met een kans op verminderd aankijken. Gezien de grote overlap kan aan dit enkele kenmerk meestal geen verregaande conclusie verbonden worden.

Voorts is gemeten hoeveel vragen de onderzoekster heeft gesteld en hoeveel de kinderen daarvan beantwoordden. Het aantal vragen aan controlekinderen nam toe van 75 per uur bij heel jonge kinderen tot gemiddeld 220 bij 12-jarigen. De onderzoekster hield dus rekening met de verbetering van het verbale vermogen met het ouder worden. Figuur 2 geeft per kind het percentage vragen dat beantwoord werd. Beantwoorden houdt in: een reactie die verband houdt met de vraag. Als antwoord werd niet alleen een terzake reactie geteld (het typische antwoord) maar ook knikken, de wedervraag 'Wat bedoel je?' of 'Ik weet het niet'. Jonge controlekinderen lieten nogal wat vragen onbeantwoord. Gedurende het tweede levensjaar is er een snelle toename. Na het zesde jaar blijft de waarde rond de 95% schommelen. Gedepriveerde kinderen tot ongeveer het vijfde levensjaar scoren lager dan de controles. Er is tot zes jaar gemiddeld een vertraagde ontwikkeling van een jaar. Kennelijk kan er wat betreft reageren op vragen sprake

Figuur 2: Het beantwoorden van vragen van de onderzoekster door het kind met behulp van antwoord geven of ja-knikken (% vragen van de onderzoekster)

Figuur 3: Het spontaan noemen van afwezige personen (aantal per uur)

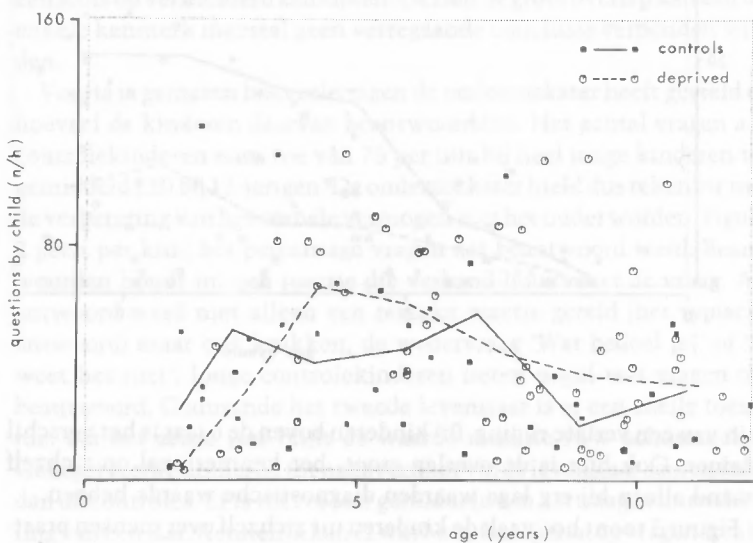
zijn van een verlate rijping. Bij kinderen boven de 6 jaar is het verschil kleiner. Ook hier is de overlap groot; het kenmerk zal op zichzelf staand alleen bij erg lage waarden diagnostische waarde hebben.

Figuur 3 toont hoe vaak de kinderen uit zichzelf over mensen praat-

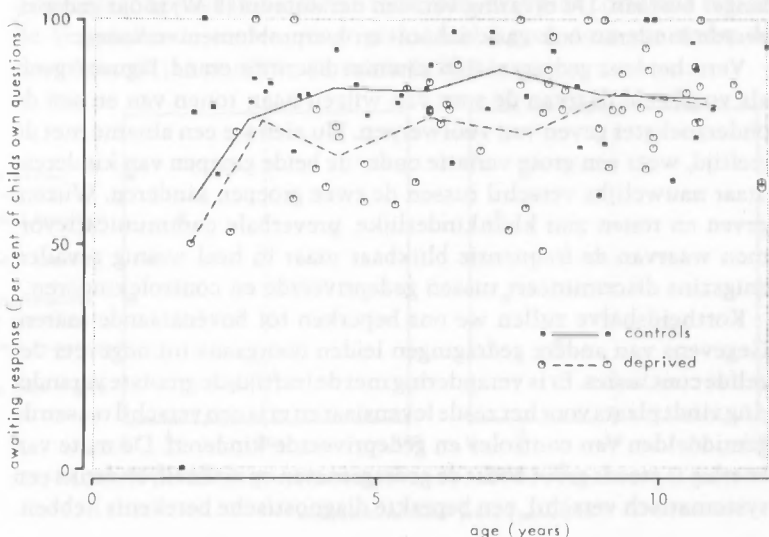
ten. Uit de grafiek blijkt een bijna rechte lijnige toename met de leeftijd. Bij gedepriveerde kinderen liggen de waarden duidelijk lager dan bij controlekinderen. De Raeijmaecker (1981) vond eenzelfde verschil bij de vergelijking van 3-jarige prematuur geboren en controlekinderen. De discrepantie neemt toe met de leeftijd, terwijl deze juist afnam bij het beantwoorden van vragen. Controlekinderen spreken niet over alle onderwerpen meer dan gedepriveerde kinderen. De duur van het spontane spreken van controles en gedepriveerde kinderen, hoewel zeer variabel, verschilt namelijk nauwelijks. Jonge kinderen spreken wel hoofdzakelijk over dingen die het 'hier en nu' betreffen terwijl ouderen ook onderwerpen bespreken die niet op het onderzoek betrekking hebben. Die onderwerpen betreffen bij controlekinderen vaker personen dan bij gedepriveerde kinderen. Veel kinderen lijken door hun gedepriveerde voorhistorie weinig uit zichzelf aan mensen te denken of het niet prettig te vinden om over anderen te praten, bijvoorbeeld omdat ze zo weinig aangename ervaringen met hen hebben meege maakt.

Gedepriveerden stelden gemiddeld meer vragen (figuur 4). Op het eerste gezicht tonen ze daarmee meer gerichtheid op mensen. Bij nader inzien blijkt echter dat ze in wat mindere mate dan de controlekinderen afwachtten of de onderzoekster deze vragen ook beantwoordde (figuur 5). Een aantal gedepriveerde kinderen stelden naar verhouding wel veel vragen, maar die werden zo snel door eigen praten gevolgd dat de onderzoekster geen gelegenheid had een antwoord te geven. Door veel vragen af te vuren zonder op het antwoord te wachten tonen ze weinig interesse in het antwoord. Hoe komt het nu dat die kinderen

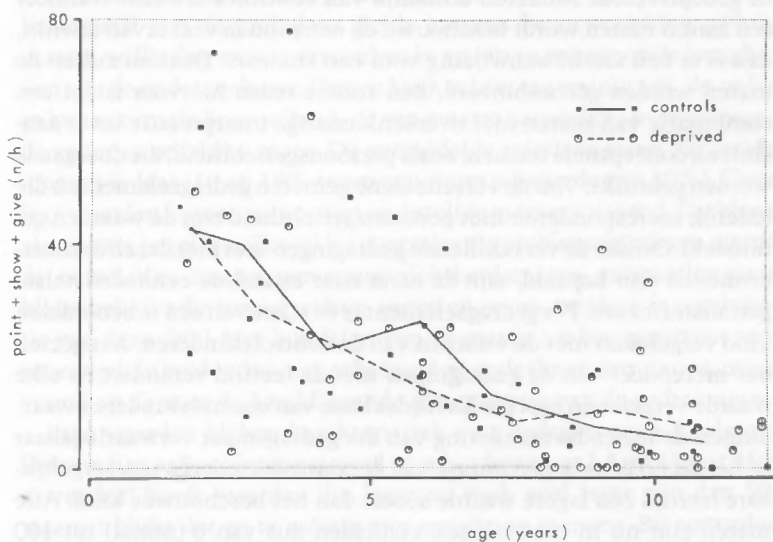
Figuur 4: Vragen door het kind (aantal per uur)

Figuur 5: Het afwachten van een antwoord van de onderzoekster op vragen van het kind (% van vragen door kind)

Figuur 6: De som van aanwijzen, tonen en geven door het kind (aantal per uur). Deze drie gedragingen zijn vrij sterk positief met elkaar gecorreleerd

zoveel vragen stellen? Het is welbekend dat jonge kinderen volwassenen de oren van het hoofd kunnen vragen omdat voor hun het 'omdat' nog niet bestaat (Piaget, 1968). Oudere kinderen begrijpen oorzaak en gevolg beter en staan meer open voor het standpunt van de ander. Bij

gedepriiveerde kinderen blijft vermoedelijk de egocentriciteit en het niet of weinig openstaan voor andermans mening (wederkerigheid) langer bestaan. De ervaring van een der auteurs (S-W) is dat gedepriiveerde kinderen ook vaak school- en leerproblemen vertonen.

Verscheidene gedragsmaten zijn niet discriminerend. Figuur 6 geeft als voorbeeld daarvan de som van wijzen naar, tonen van en aan de onderzoekster geven van voorwerpen. Nu zien we een afname met de leeftijd, weer een grote variatie onder de beide groepen van kinderen, maar nauwelijks verschil tussen de twee groepen kinderen. Wijzen, geven en tonen zijn kleinkinderlijke, preverbale communicatievormen waarvan de frequentie blijkbaar maar in heel weinig gevallen enigszins discrimineert tussen gedepriiveerde en controlekinderen.

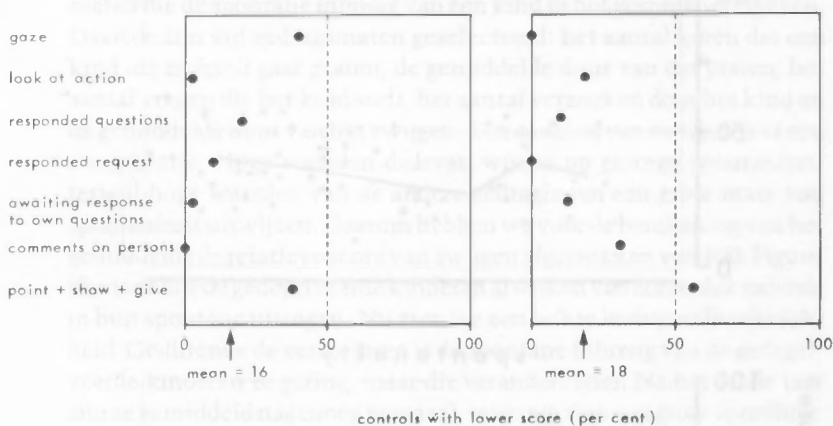
Korthedshalve zullen we ons beperken tot bovenstaande maten. Gegevens van andere gedragingen leiden doorgaans tot ongeveer dezelfde conclusies. Er is verandering met de leeftijd, de grootste verandering vindt plaats voor het zesde levensjaar en er is een verschil tussen de gemiddelden van controles en gedepriiveerde kinderen. De mate van overlap is steeds groot zodat de gedragsmaten op zichzelf, ondanks een systematisch verschil, een beperkte diagnostische betekenis hebben.

Combineren van metingen aan verschillende gedragsselementen

Voor elk van de besproken maten is gevonden dat slechts een deel van de gedepriiveerde kinderen duidelijk van controles afweek. Wanneer een aantal maten wordt beschouwd en een kind in veel ervan afwijkt, dan is er een sterke aanwijzing voor een stoornis. Daarom zullen de maten worden gecombineerd. Een andere reden hiervoor is dat een combinatie van maten met overeenkomstige interpretatie beter aansluit bij conceptuele termen, zoals persoonsgerichtheid, die doorgaans worden gebruikt. Van de verscheidene gemeten gedragsselementen die redelijk corresponderen met persoonsgerichtheid zijn de waarden gemiddeld. Omdat de verschillende gedragingen niet met dezelfde meet-eenheden zijn bepaald, zijn ze eerst naar eenzelfde eenhedenstelsel getransformeerd. Per gedragsselement is de score van een te beoordelen kind vergeleken met de waarden van de controlekinderen. Aangezien het merendeel van de gedragingen met de leeftijd verandert, is elke waarde vergeleken met die leeftijdsklasse van controlekinderen waarbinnen de leeftijdsverandering van die gedragsmaat verwaarloosbaar is. Berekend is welk percentage van de controlekinderen van vergelijkbare leeftijd een lagere waarde scoort dan het beschouwde kind. Alle maten zijn nu in percentages, eenheden dus van 0 (minst) tot 100 (meest). Vijftig geeft een gemiddelde waarde in vergelijking met de controles aan. Deze percentages noemen we de *relatieve score*.

Figuur 7 toont een aldus verkregen profiel van sociale gerichtheid bij twee gedepriiveerde kinderen, beiden jongens van 4 jaar en 8 maanden. Elk punt laat zien hoeveel procent van de controlekinderen een lagere

Figuur 7: Relatieve score (dat is de percentage controles met een lagere waarde) van een aantal persoonsgerichte gedragingen van twee gedepriveerde jongens van 4 jaar en 8 maanden; er is geen correlatie tussen de verschillende scores, maar gemiddeld liggen deze ver onder de normwaarde (16 en 18%; de norm is 50%)

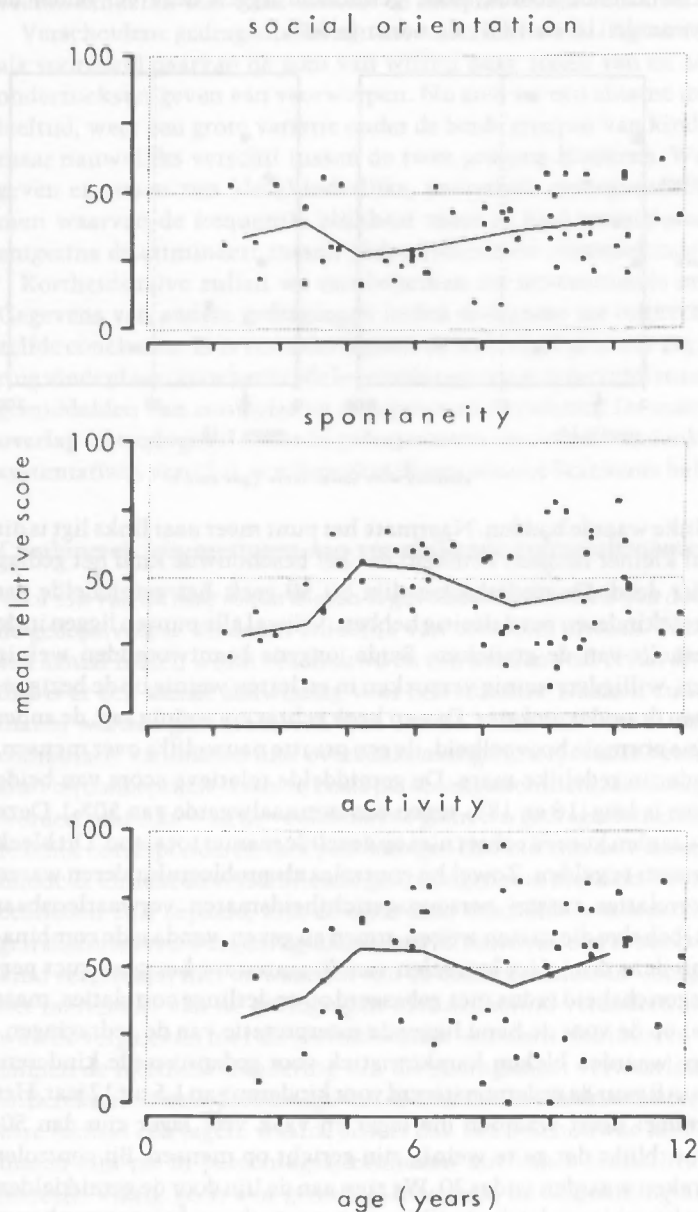

of gelijke waarde hadden. Naarmate het punt meer naar links ligt is dit aantal kleiner hetgeen betekent dat het beschouwde kind het gedrag minder deed. De onderbroken lijn bij 50 geeft het gemiddelde dat controlekinderen per definitie hebben. Vrijwel alle punten liggen in de linkerhelft van de grafieken. Beide jongens beantwoordden weinig vragen, willigden weinig verzoeken in en letten weinig op de bezigheden van de onderzoekster. De een keek echter erg weinig aan, de ander in bijna normale hoeveelheid; de een praatte nauwelijks over mensen, de ander in redelijke mate. De gemiddelde relatieve score van beide jongens is laag (16 en 18% tegen een normaalwaarde van 50%). Deze lage waarden komen echter niet op dezelfde manier tot stand. Dit bleek algemener te gelden. Zowel bij controles als probleemkinderen waren de correlaties tussen persoonsgerichtheidsmaten verwaarloosbaar klein (behalve die tussen wijzen, tonen en geven, vandaar de combinatie van deze drie). Het bundelen van de maten tot het construct persoonsgerichtheid is dus niet gebaseerd op onderlinge correlaties, maar vooral op de voor de hand liggende interpretatie van de gedragingen.

Lage waarden bleken karakteristiek voor gedepriveerde kinderen. Dit is in figuur 8a gedemonstreerd voor kinderen van 1,5 tot 12 jaar. Het merendeel heeft waarden die lager en vaak veel lager zijn dan 50, waaruit blijkt dat ze te weinig zijn gericht op mensen. Bij controles ontbreken waarden onder 30. We zien aan de lijn door de gemiddelden per leeftijdsklasse dat de afwijking in onze steekproef niet samenhangt met de leeftijd.

Het blijkt dus dat de psychiatrische ervaring dat sociaal gedepriveerde kinderen vaak slecht op de onderzoekster (S-W) en anderen gericht

Figuur 8a-c: De gemiddelde relatieve score van maten die respectievelijk (a) persoonsgerichtheid, (b) spontaniteit en (c) activiteit weergeven; elk punt correspondeert met een gedepriveerd kind

zijn door de beschreven maten bevestigd wordt. Deze gedragsmaten zijn eenvoudig te definiëren en gemakkelijk op andere onderzoekers over te dragen.

Om na te gaan of deprivatie tot afwijkingen in andere klassen van gedragingen kan leiden is een soortgelijke analyse uitgevoerd voor maten die de spontane inbreng van een kind in het gesprek weergeven. Daartoe zijn vijf gedragsmaten geselecteerd: het aantal keren dat een kind uit zichzelf gaat praten, de gemiddelde duur van dat praten, het aantal vragen die het kind stelt, het aantal verzoeken door het kind en de gemiddelde duur van het zwijgen. Ten aanzien van zwijgen is er een complicatie. Hoge waarden daarvan wijzen op geringe spontaniteit terwijl hoge waarden van de andere gedragingen een grote mate van spontaniteit uitwijzen. Daarom hebben we voor de berekening van het gemiddelde de relatieve score van zwijgen afgetrokken van 100. Figuur 8b toont hoe de gedepriveerde kinderen afwijken van controlekinderen in hun spontane uitingen. Nu zien we een lichte leeftijdsafhankelijkheid. Gedurende de eerste jaren is de spontane inbreng van de gedepriveerde kinderen te gering, maar dit verandert snel. Na het zesde jaar zijn ze gemiddeld nagenoeg normaal, maar we zien een grote spreiding. Er zijn zowel introverte als extraverte kinderen. Veel van de laag scorende kinderen zijn door de laatste auteur (S-W) als depressief gediagnostiseerd en een deel van de hoog scorende kinderen als ontwikkelingspsychopathie.

Tenslotte is op soortgelijke manier een motorische activiteitsmaat geconstrueerd (figuur 8c). Gebruikt zijn vier maten: de tijd besteed aan lopen (%), het aantal keren opstaan, de gemiddelde duur van ononderbroken zitten en het aantal keren dat een kind met anderspeelgoed ging spelen. Ook deze maten zijn omgezet in relatieve scores en gemiddeld. Om soortgelijke redenen als bij zwijgen, is de relatieve score van de gemiddelde zitduren eerst afgetrokken van 100. Het blijkt uit figuur 8c dat gedepriveerde kinderen gemiddeld even actief zijn als de controles maar de spreiding is veel groter (deze valt bij controles binnen de waarden 30 en 70). Enkelen zijn hyperactief, anderen inactief. Of de incidentele hyperactiviteit oorzaak of gevolg is van deprivatie kan niet uit deze gegevens worden afgeleid, een kip-of-ei kwestie die natuurlijk ook op een aantal andere gedragingen van toepassing is. Een deel van de sterk inactieve kinderen is als depressief gediagnostiseerd.

Conclusies

Kort gekarakteriseerd zijn gedepriveerde kinderen dus (1) doorgaans erg weinig op mensen gericht; (2) in het spreken weinig spontaan tot ongeveer het vierde jaar en als ze ouder zijn sterk wisselend, maar gemiddeld normaal in verbale spontaniteit; (3) soms overactief en soms inactief.

Er is geen correlatie tussen de mate van persoonsgerichtheid ener-

zijds en spontaniteit of activiteit anderzijds. De gemiddelde spontaneïteits- en activiteitsscores waren wel significant met elkaar gecorreleerd ($r = +0.33$, $P < 0.01$). Er is dus een licht verband tussen verbale en motorische activiteit. Persoonsgerichtheid is van de drie constructen het vaakst afwijkend.

Discussie

De onderzochte gedepriveerde kinderen hadden een vroege historie met één of meer langdurige perioden waarin de omgang met een vertrouwenspersoon ontbrak, herhaaldelijk lang onderbroken was, of langdurig ernstig in kwaliteit te kort schoot. Deze vormen van deprivatie zijn weliswaar verschillend van elkaar (Ainsworth, 1962), maar hebben gemeen dat de interactie tussen een vertrouwenspersoon en het jonge kind onvoldoende geoefend wordt (Gewirtz, 1961). Dit is onontkoombaar als een vertrouwenspersoon ontbreekt.

Uit ons onderzoek is gebleken dat deprivatie gepaard gaat met een grote kans op geringe persoonsgerichtheid. Een gevolg van onvoldoende ontwikkeling hiervan is dat vele sociale leerprocessen niet voldoende op gang komen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat deprivatie een veelheid aan effecten met zich meebrengt. Het meeste onderzoek hierover is verricht bij mishandelde kinderen, maar er zijn vele aanwijzingen dat de navolgende resultaten in grote lijn ook voor andere vormen van deprivatie gelden.

Een onvoldoende binding aan een verzorger wordt duidelijk tijdens diens vertrek, afwezigheid en terugkomst. Vertrek en afwezigheid kunnen bij gedepriveerde kinderen weinig reactie uitlokken, terwijl ze bij terugkomst van de verzorger deze negeren, vermijden of toenadering afweren (zie b.v. Egeland and Sroufe, 1981).

De sociale cognitie van gedepriveerde kinderen is geringer; uit psychologische toetsen blijkt een verminderd vertrouwen in zichzelf en anderen en een geringer vermogen sociale rollen te begrijpen en te beheersen (Barahal e.a., 1981; Kinard, 1980; De Raeijmaecker, 1981). De zwakke egofuncties blijken ook uit het beperkte vermogen schooltaken zonder hulp te vervullen (Rodeheffer en Martin, 1976). Een ander tekort in sociaal vermogen uit zich ook in een sterkere vermindering van de verbale vaardigheden dan de performale (Ainsworth, 1962). De omgang met leeftijdsgenoten is niet coöperatief, maar gekenmerkt door agressie (Kinard, 1980); ongeremde agressie blijkt ook uit mishandeling van dieren en brandstichting (Felthous, 1980). Er is een kans op antisociale, delinquente ontwikkeling (Ainsworth, 1962). Daarnaast blijkt ook aan depressie bij kinderen meestal deprivatie ten grondslag te liggen (Blumberg, 1981); deze auteur beschrijft tevens een verhoogde kans op overactiviteit.

De manier waarop de kinderen worden benaderd tijdens het onderzoek waarop dit artikel is gebaseerd levert informatie op voor alle

bovenstaande aspecten. De binding blijkt bij afscheid en terugzien; de sociale cognitie uit psychologische toetsen en gerichte vragen; taal- en performaal vermogen uit gesprekken en taken; de omgang met ouders en kinderen, angst en agressie uit een gestructureerd interview en uit het spel. Zoals eerder gezegd kunnen antwoorden op informatieve vragen, spel en taakvoltooiing meestal eenvoudig genoteerd worden. De omgang tussen onderzoekster en kind, en de activiteit die vele afzonderlijke gebeurtenissen betreffen, kunnen met ethologische methoden gemeten worden. Deze benadering kan wellicht in de plaats komen van beoordelingsschalen waarbij de criteria sterk impliciet zijn.

De vraag kan worden gesteld in hoeverre het gerechtvaardigd is de gegeven gedragsmaten te bundelen tot het construct persoonsgerichtheid. Het is gebruikelijk deze vraag te benaderen door (1) na te gaan of de gebruikte maten met elkaar verband houden (interne samenhang) en (2) de graad van overeenstemming met andere informatie vast te stellen. De interne samenhang tussen de persoonsgerichtheidsmaten volgt uit de voor de hand liggende interpretatie van de beschreven fenomenen. Het zou mooi zijn als die maten ook goed met elkaar gecorreleerd waren, maar het bleek dat dit argument voor interne samenhang ontbreekt. Een verband met andere informatie is gegeven door de overeenstemming tussen de uitvoerige ervaring van de onderzoekende psychiater (S-W) dat veel gedepriveerde kinderen weinig persoonsgericht zijn en de lage waarden in figuur 8a. Dit was ook te verwachten omdat de maten gekozen werden in samenhang met de door de psychiater geformuleerde argumenten voor deze conclusie.

Het is echter niet mogelijk te zeggen dat de combinatie van de gegeven maten identiek is aan het concept persoonsgerichtheid. Dit concept is namelijk niet a priori gegeven, maar in eerste instantie intuïtief gevormd op grond van ervaring. Een interactie tussen ervaring en conceptualisatie kan via een empirische benadering tot leiden dat een betrekkelijk vaag concept geleidelijk aan wordt vervangen door een veel concreter construct.

De hier beschreven criteria voor persoonsgerichtheid zijn als zodanig waarneembaar en treden op in elke situatie waarin een probleemkind via gesprek en spel wordt onderzocht. Uit ons onderzoek volgt de bruikbaarheid van een klein aantal welomschreven kenmerken die tijdens zo'n onderzoek de aandacht verdienen. Het spreekt vanzelf dat er nog meer fenomenen zijn die als onderdeel van persoonsgerichtheid kunnen worden beschouwd.

Niet elk individueel gedepriveerd kind vertoonde tijdens het onderzoek alle genoemde kenmerken. Bovendien kwamen de problemen tijdens het onderzoek doorgaans in afgezwakte vorm aan het licht; dit ligt waarschijnlijk aan de nieuwe omgeving en de individuele, structurerende aandacht. Doorgaans werden de gesignaleerde problemen bevestigd, en vaak ook aangevuld, door degenen die het kind elders

meemaakten. Hoe meer deprivatiekenmerken aanwezig zijn en hoe ernstiger deze zijn, des te intenser therapeutische maatregelen zullen moeten worden getroffen. Het ontwikkelen van expliciete, kwantitatieve methoden voor de psychiatrische diagnostiek zal dan ook tot preventie van ontwikkelingsstoornissen kunnen bijdragen doordat de kans op tijdig herkennen en adequaat behandelen vergroot wordt.

Literatuur

- Ainsworth, M. D. (1962) The effects of maternal deprivation: a review of findings and controversy in the context of research strategy. Pp. 97-165 in: *Deprivation of maternal care: a reassessment of its effects*. Genève, World Health Organisation.
- Barahal, R. M., Waterman, J. and Martin, H. P. (1981) The social cognitive development of abused children. *J. Consulting and Clinical Psychology* 49, 508-516.
- Blumberg, M. L. (1981) Depression in abused and neglected children. *Am. J. Psychotherapy* 35, 342-355.
- Blurton Jones, N. (1972) *Ethological studies of child behaviour*. Cambridge University Press.
- Dienke, H. (1977) Autisme: inhoud en afgrenzing van het syndroom. *T. Psychiatrie* 19, 476-489.
- Egeland, B. and Sroufe, L. A. (1981) Attachment and early maltreatment. *Child Development* 52, 44-52.
- Felthous, A. R. (1980) Aggression against cats, dogs and people. *Child Psychiat. and Human Development* 10, 169-177.
- Gewirtz, J. L. (1961) A learning analysis of the effects of normal stimulation, privation and deprivation on the acquisition of social motivation and attachment. In: *Determinants of infant behaviour* (Ed. by B. M. Foss), London, Methuen.
- Hutt, S. J. and Hutt, C. (1970) *Behaviour studies in psychiatry*. Pergamon Press, Oxford.
- Kinard, E. M. (1980) Emotional development in physically abused children. *Am. J. Orthopsychiat.* 50, 686-696.
- Piaget, J. (1968) *Six psychological studies*. University of London Press Ltd.
- Racijmaecker, D. de (1981) *The ego under observation*. Dissertatie, Rotterdam.
- Rodeheffer, M. and Martin, H. P. (1976) Learning and intelligence. In: *The abused child: A multidisciplinary approach to developmental issues and treatment* (Ed. by H. P. Martin). Cambridge, Mass., Ballinger.

Dit onderzoek werd gesteund door het Praeventiefonds.